

Деница Петрова, гл. ас., д-р

Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките

СРЪБСКИ ПИСМОВНИК В ПРЕПИС ОТ НАЧАЛОТО НА XVI В.

Резюме. В Руския държавен архив в Москва (РГАДА), фонд Оболенски, оп. 1, № 88 се съхранява сръбски ръкопис от началото на XVI в. с уникално съдържание. На л. 211а–218а се съдържа писмовник с формуляри за писма до висши духовници и владетели, който е най-ранният известен сръбски епистоляр. Съпоставката с други сръбски писмовници показва, че епистолярът има уникален състав и повечето от текстовете в него нямат паралели. Забелязват се сходства между някои от образците в РГАДА 88 и БАН 31, които вероятно имат общ първоизточник, съставен въз основа на византийски образец. Епистолярът в РГАДА 88 отразява навлизането на жанра в сръбската книжнина, но и обогатяването му с текстове, характерни за сръбската действителност.

Ключови думи: писмовници; византийска книжнина; сръбска книжнина

В Руския държавен архив (РГАДА), фонд Оболенски (201), оп. 1, № 88 се намира уникален по състава си ръкопис – сборник със смесено съдържание, датиран според водните знаци към първата четвърт на XVI в., около 1510 г. Открит е от А. С. Норов в Палестина. За първи път е описан от А. Х. Востоков¹. Съдържа 296 листа хартия, изписани с дребен полуустав от няколко ръце, с ресавски правопис. На л. 9а е запазена приписка от 1635 г. на Михаил, митрополит Бански, Кратовски и Щипски², който вероятно е притежавал книгата продължително време. Ръкописът се отличава с богато и уникално съдържание, най-напред характеризирани от Людмила Мошкова³. В него са включени откъс от славянския превод на 0 образъ чловѣка (*De hominis opificio*) на Григорий от Ниса

¹ ВОСТОКОВ, А. Х. *Филологические наблюдения А. Х. Востокова. Изд. по поручению 2-го отд-ния Акад. наук И. Срезневский.* Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1865, с. 183–184.

² АНГЕЛОВ, Б. Ст. Михаил митрополит Коласийски. – В: АНГЕЛОВ, Б. Ст. *Руско-южнославянски книжовни връзки.* София: БАН, 1980, с. 5–83.

³ МОШКОВА, Л. В. Долгие путешествия сербского сборника. – *Вестник «Альянс-Архео»*, 16, 2016, с. 38–58.

(л. 15а–17а)⁴, космографското съчинение „Отломки по космография и география“ (л. 69а–84а) на Константин Костенечки (ок. 1380–средата на XV в.)⁵; Родослов на сръбските владетели (л. 120а–121а)⁶; поредица от мъдрословни съчинения, започваща със *Стословец*, предполагаема славянска компилация (л. 87б–95а)⁷; извадки от съчиненията на Йоан Дамаскин (675–749) (л. 114б–119б); ключ към тайнопис (проста литорея) (л. 177б); Трепетник (допълнително вписан) (л. 198а–198б); най-ранният препис на молитвата на Димитър Кантакузин към Богородица (л. 220а–225а)⁸ и др.

На л. 211а–218а се съдържа уникален писмовник с формуляри за писма до висши духовници и владетели. Това е най-ранният известен сръбски епистолар. Повечето текстове в него съдържат само началните и финалните части на образците. Те са подредени в строг йерархичен порядък. Първият е адресиран до патриарх; следва писмо до епископ и митрополит; до епископ; до игумен; до брат (монах); до цар; до архиепископа на Първа Юстиниана, тоест на Охридската архиепископия; писмо на Теофил II (1417–1424), патриарх на Йерусалим, до сръбския деспот Стефан Лазаревич (1402–1427); послание на вселенския патриарх Дионисий I Константинополски (1466–1471, 1488–1490) до митрополит.

Както и при други документални жанрове, епистоларните творби навлизат в славянската книжнина от византийската. Във Византия писмата представляват специфичен жанр с точно определена структура. До днес са съхранени над 15 000 текста, датиращи от периода

⁴ MILTENOVA, A., L. SELS. The Independent Transmission of Chapter 21 of the Slavic De hominis opificio in Codex Mosquensis, Russian State Archive 88 (Obolensky collection 201). – *Scripta & e-Scripta*, 20, 2020, p. 137–159; MILTENOVA, A. The Mysteries of MS 88 of the Obolensky Collection (No 201) RGADA. – *Старобългарска литература*, 63–64, 2021, с. 258–278.

⁵ ДУЙЧЕВ, Ив. XIX. Отломки по космография и география. – В: КРИСТАНОВ, Цв., ДУЙЧЕВ, Ив. *Естествознанието в средновековна България. Сборник от исторически извори*. София: БАН, 1954, с. 336–375.

⁶ ПЕТРОВА, Д. *Житие на Стефан Лазаревич и Сръбски родослов* в ръкопис № 88, Ф. 201, РГАДА. – *Старобългаристика*, XLVI (2022), 2, с. 121–140.

⁷ MILTENOVA, A. The History of South Slavonic Florilegia Continued. – *Кирило-Методиевски студии*, 31, 2021, с. 183–216.

⁸ За историята на текста вж. ЈОВАНОВИЋ, Т. Нови преписи Кантакузинове Молитве Богородици. – В: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, X, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 2019, с. 145–177. Текстът от Оболен. 88 е издаден: ЈОВАНОВИЋ, Т. Три нова преписа Кантакузинове Молитве Богородици. – *Прилози за Књижевност, језик, историју и фолклор*, LXXIX, 2013, с. 141–163.

IV–XV в.⁹ Ромейските епистоларни творби се превръщат в образец за развитието на жанра в другите страни от Византийската общност. В славянската традиция писмата се назовават и с термина питак (от гр. πῖττάκιον). Използват се също понятията писание и послание, като средновековните книжовници не правят разлика между тях.

Заради изискванията за създаването на епистоларни текстове и тяхното използване се съставят и сборници, включващи образци и указания за писане на писма. Те биват два вида¹⁰. Първият съдържа примерни послания, обособени според съдържанието им, в които трябва да се добавят само подробности като имената на изпращача и получателя. Във втората група писмата са подредени според лицата, между които се води кореспонденцията; в тях се предава не самото съдържание на писмото, а отделни готови формули за задължителните елементи в него, като похвала и титулатура на получателя, приветствие, пожелания, молба и заключителна част. Писмовници се съставят още през късната Античност, но най-вече в последния период от съществуването на Византийската империя, по време на управлението на династията на Палеолозите¹¹.

Важна част сред епистоларните творби заемат дипломатическите писма. Има данни, че още през X в. във Византия са съставяни образци за послания до другите балкански владетели¹². За съжаление голяма част от тях – както византийски, така и славянски – не са запазени в оригинал; те са съхранени в преводи на латински език във Ватиканския архив и други западноевропейски библиотеки¹³. Тази особеност до голяма степен затруднява изучаването на развитието на епистолографията.

Днес са запазени над 170 ръкописни славянски писмовника – предимно руски, но също молдавски, сръбски и български, датира-

⁹ RIEHLE, Al. Byzantine Epistolography: a Historical and Historiographical Sketch. – In: *A Companion to Byzantine Epistolography*. Boston: Brill, 2020, p. 2.

¹⁰ БИЛЯРСКИ, Ив. Два наръчника за питакия от късното средновековие. – *Сборник радова Византолошког института*, 29–30, 1991, с. 234–235.

¹¹ PAPAIOANNOU, S. The Epistolographic Self. – In: *A Companion to Byzantine Epistolography*. Boston: Brill, 2020, p. 342.

¹² ТРИФУНОВИЌ, Ђ. *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Вук Караџић, 1974, с. 43.

¹³ АНГУШЕВА, А. Епистоларни произведения. Кореспонденцията на цар Калоян на латински език. – В: *История на българската средновековна литература*. Съст. МИЛТЕНОВА, А. София: Изток–Запад, 2008, с. 484–486; WEINHAMMER, A. Epistolography and Diplomats. – In: *A Companion to Byzantine Epistolography*. Boston: Brill, 2020, p. 206–208.

щи от XVI–XX в.¹⁴ В българската книжна жанрът е слабо продуктивен. До днес са известни: кореспонденцията на цар Симеон (893–927) с Лъв Хиросфакт (запазена на гръцки език); на папа Инокентий III (1198–1216) с цар Калоян (1197–1027), с примас Василий, княз Белота и няколко висши български духовници (в превод на латински език); писмо на деспот Яков Светослав до киевския митрополит Кирил III (1242–1281); писма на патриарх Евтимий, митрополит Киприан и Димитър Кантакузин. Български средновековен епистоляр не е запазен, най-ранните датират към XVIII–XIX в. В писмовниците в сръбски миней от XVI–XVII в. (БАН, София, № 31) и в молдавски по произход пергаментов псалтир от XVI в. (Румънска академия, Букурещ, Слав. № 219) се съдържа послание до „архиепископа на цяла България“, но то се отнася към архиепископията в Охрид, а не към тази институция в Търново¹⁵. Има предположения обаче, че в руската книжовна традиция писмовниците навлизат от Търновската книжовна школа.

Най-ранният руски епистоляр¹⁶ е датиран около 1410 г. Съдържа образци за шест писма и е запазен по два преписа – ГИМ, Муз., № 1009, л. 75а–77б, 117а–117б, и Ярославл, Музей-заповедник, инв. № 15231, л. 259а–260б. Има предположения, че той е със сръбски произход, но е по-вероятно да се приеме, че е съставен през последната четвърт на XIV в. в канцеларията на митрополит Киприан¹⁷. Писмовникът отразява първия етап от навлизането на епистолярния жанр в руската книжна¹⁸. По образца „к старцу велику“ е написано писмо до митрополит Дионисий, запазено в Триод от 1409 г. (РГАДА, ф. 181, № 760, л. 148а). По образца за послание до цар и княз е съставено писмото от Григорий Цамблак до Тверския княз Иван Михайлович от 1415 г., съхранено в препис от XVII в. (ГИМ, Муз., № 1209).

Следващият руски сборник от този тип, т. нар. Неозаглавен писмовник, е съставен не по-късно от 1492 г. и съдържа предимно образци за послания до духовни лица, но и до великия княз. Приема се, че той не

¹⁴ ДЕМИН, А. С. Вопросы изучения русских письменников XV–XVII вв. (из истории взаимодействия литературы и документальной письменности). – *Труды Отдела древнерусской литературы*, XX, 1964, с. 90.

¹⁵ ТУРИЛОВ, А. А. Митрополит Киприан и русская культура его времени (новые аспекты проблемы – факты и гипотезы). – *Славяноведение*, 2017, № 2, с. 8.

¹⁶ ПЛИГУЗОВ, А. И., А. А. ТУРИЛОВ. Древнейший южнославянский письменник третьей четверти XIV в. – *Русский феодальный архив XIV–первой трети XVI в.* Вып. 3. Москва: Академия Наук СССР, 1987, с. 555–568.

¹⁷ ТУРИЛОВ, А. А. Митрополит Киприан, с. 8–9.

¹⁸ ТУРИЛОВ, А. А. *От Кирилла Философа до Константина Костенецкого и Василия Софьянина. История и культура славян IX–XVII вв.* Москва: „Индрик“, 2011, с. 186–187, бел. 52.

е преводна творба, свидетелство за което е близостта с няколко руски по произход писма от XIII–XIV в. Съставянето на по-късните сборници от този тип се свързва с периодите на борби за власт и политически промени. Те имат не само практическо приложение, но и утвърждават новите авторитети¹⁹.

В сръбски ръкописи са запазени различни епистоларни текстове²⁰. Като образци са използвани не само формуляри, съдържащи основните елементи на питак, но и реални писма²¹. Най-голям брой от съхранените текстове съдържат кореспонденцията между владетели, власти и духовници. Тези, съставени в църковните канцеларии, следват определена формула, докато другите, разменени между светски лица, са с по-свободен текст, тъй като имат по-разнообразно съдържание²².

Най-ранното запазено сръбско писмо е написано от св. Сава до студеничкия игумен Спиридон през 1229 или 1234 г. и описва пътуването на светеца до Светите земи²³. Има сведения и за други послания, чиито текстове не са съхранени²⁴. От *Житието на св. Симеон* разбираме, че писането на писма било обичаен начин за общуване между членовете на владетелското семейство. Най-много сведения има за посланията, писани от св. Симеон и св. Сава²⁵. В житията им Доментиян също споменава за водената от тях кореспонденция. Сходно сведение откриваме и в другото житие на св. Сава, писано от монах Теодосий. Архиепископ Данило II дава информация за писма, писани от съпругата на Стефан I Неманич (1243–1276) Елена Анжуйска и от нейния син, крал Стефан Драгутин (1276–1282). По-късни агиографски творби, писани от Григорий Цамблак, Константин Костенечки, патриарх Паисие, дават сведения за кореспонденция на Стефан Милутин (1282–1321) и Стефан Драгутин (1276–1282), Стефан Дечански (1321–1331), Стефан Лазаревич (1402–1427) и Вук Лазаревич (ок. 1380–1410), Вълкашин (1365–1371) и Йоан Углеша (1365–1371).

Сръбските владетели разменят писма също с висши духовници²⁶. Особената връзка между Църквата и светската власт в среднове-

¹⁹ ДЕМИН, А. С. Цит. съч., с. 94–95, 99.

²⁰ БИЛЯРСКИ, Ив. Цит. съч., с. 237, бел. 15.

²¹ БУБАЛО, Ђ. *Писана реч у српском средњем веку*. Београд, 2009, с. 219.

²² БУБАЛО, Ђ. Пак там, с. 221; BUBALO, Ђ. *Pragmatic literacy in medieval Serbia*. Turnhout: Brepols, 2014, p. 223.

²³ DANIĆIĆ, Ђ. *Poslanica Svetog Save arhiepiskopa srpskoga*. – *Starine*, 4, 1872, s. 230–231.

²⁴ СУБОТИН–ГОЛУБОВИЋ, Т. *Средњовековна српска епистографија*. – В: *Писмо (зборник радова)*. Београд: Удружење за српску повесницу, 2003, с. 13–14.

²⁵ БУБАЛО, Ђ. *Писана реч у српском средњем веку*, с. 223–225.

²⁶ BUBALO, Ђ. *Pragmatic literacy*, p. 300–304.

ковна Сърбия подсказва, че е съществувала редовна кореспонденция между тях. Основен извор за това отново са житията, макар че сведенията в тях до известна степен идеализират образа на владетеля. Друг източник са запазените образци за писма, голяма част от които са адресирани до патриарх, митрополит, игумен, монах и т.н. Църковните писмовници съдържат поне по един образец за писмо до владетел.

По-оскъдни са сведенията за кореспонденцията, водена от други аристократи. Съхранени са също писма до Дубровник²⁷.

В Сборник № 22 от библиотеката на манастира Савина, датиран към 1418 г., се съдържат девет писма, писани от монаха исихаст Силуан през XIV в. Същият книжовник е автор на стиховете към *Проложното житие на св. Сава* в неговата най-късна редакция. Писмата са с различен обем. Адресатът не е отбелязан, но се предполага, че те са предназначени за споменатите в текстовете кир Исая и Ромил. Дватамата вероятно са част от исихастите, които през втората половина на XIV в. напускат Парория и, преминавайки през Света гора, се установяват в сръбските земи²⁸. Не е изключено Исая да е Исай Серски, игумен на манастира „Св. Пантелеймон“, който в препис на *Словата на Псевдо-Дионисий Ареопагит* оставя обширна приписка, даваща сведения за битката при Черномен от 1371 г.²⁹ По същата логика името на другия духовник би могло да се свърже със св. Ромил Видински³⁰. Според Д. Богданович посланията на монах Силуан следват традицията на византийските „приятелски писма“³¹.

В Горичкия сборник (САНУ № 446), писан през 1441–1442 г., е съхранена кореспонденцията между Елена Балшич и нейния духовен наставник Никон Йерусалимец³². Това е единственият случай в сръбската средновековна книжнина, в който са известни и двамата участници в кореспонденцията, макар че преписката им не се е запазила в цялост.

Както е известно, братът на Елена, деспот Стефан Лазаревич, е автор на т. нар. *Слово за любовта*, написано през 1404 или 1409 г.³³ То е

²⁷ СТОЈАНОВИЋ, Љ. *Старе српске повеље и писма*. Београд: Српска краљевска академија, 1934.

²⁸ БОГДАНОВИЋ, Д. Епистолије кир-Силуанове. – *Зборник Филозофског факултета*, XIV/1, 1979, с. 183–209; БОГДАНОВИЋ, Д. *Шест писаца XIV века*. Београд: Просвета, 1986, с. 16–33.

²⁹ СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, Т. Средњовековна српска епистографија, с. 13.

³⁰ RIGO, A., SCARPA, M. *La Vita di Romylos da Vidin asceta nei Balcani (1310 ca. – 1376/1380)*. (= Subsidia Hagiographica, 99), Bruxelles: Société des Bollandistes, 2022.

³¹ БОГДАНОВИЋ, Д. *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска Књижевна Задруга, 1980, с. 185–187.

³² БОГДАНОВИЋ, Д. *Историја старе српске књижевности*, с. 222–224.

³³ ТРИФУНОВИЋ, Ђ. Цит. съч., с. 268.

било познато по препис, обнародван от Дж. Даничич, в ръкопис № 29 в Народната библиотека в Белград, който е изгорял през 1941 г. По-късно Дж. Трифунович открива друг препис в сборник от XVI в., № 159 в Патриаршеската библиотека в Белград. Като структура и съдържание *Словото* излиза извън обичайните рамки на епистоларния жанр. То няма адресат, а е използвана формулата „име рек“, която позволява да се добави име. Според някои изследователи писмото е било предназначено за Вук Лазаревич, по-малкия брат на Стефан. Според други то е за Джурадж Бранкович, племенник на деспота. Постепенно се налага мнението, че *Слово за любовта* е образец за литературно послание, който не е адресиран до конкретна личност.

И след падането на сръбските земи под османска власт епистоларният жанр се съхранява сред образованите кръгове. Пример в това отношение са няколко писма, писани от патриарх Паисие (1614–1647) до папа Урбан VIII (1623–1644)³⁴.

Известно е, че през XIV и XV в. в Сърбия се преписват византийски епистолари. Изследователите свързват сръбските сборници от този тип с византийския писмовник от 1386 г. *Ектезис Неа*, приписван на патриарх Нил (1379–1388). Той е запазен по 25 преписа в две редакции, но вероятно нито един от тях не съдържа оригиналният текст. Писмовникът включва писма, адресирани от константинополския патриарх и от митрополит до папата, до другите патриарси, главите на автокефалните църкви, митрополити, както и до светски владетели³⁵. В *Ектезис Неа* се съдържат и писма³⁶, адресирани до Печкия архиепископ Спиридон, до „княза на Сърбия“ и до неговата съпруга (княз Лазар Хребелянович (1371–1389) и княгиня Милица), до „деспотицата“ и нейния син (вероятно Томаис Орсини, вдовица на Симеон Синиша, и първородния ѝ син Йован Урош), до жупан (най-вероятно Никола Алтоманович), както и до „деспота на Сърбия“ Константин Драгаш³⁷. В сръбските сборници също преобладават послания до духовници, но има съществена разлика – в тях се посочва адресатът, но не и изпращачът. Първообразът на сръбските писмовници не е запазен, но стилът и терминологията на съхранените сборници подсказват за

³⁴ СУБОТИН–ГОЛУБОВИЋ, Т. Цит. съч., с. 16.

³⁵ DARROUZÈS, J. *Ekthésis néa. Manuel des pittakia du XIV-e siècle.* – *Revue des études byzantines*, 27, 1969, p. 5–127.

³⁶ БУРИЋ, И. „Ектесис неа“ – византийски приручник за „питакиа“ о српском патријарху и неким феудалцима крајем XIV века. – *Зборник Филозофског факултета*, 1974, том XII/1, с. 415–432; БУРИЋ, И. Световни достојанственици у „Ектесис Неа“. – *Зборник радова Византолошког института*, Т. 18, 1978, с. 189–211.

³⁷ МАТАНОВ, Хр. *Югозападните български земи през XIV в.* София: Наука и изкуство, 1986, с. 127.

по-ранен средновековен извод³⁸. Наличието на близки формули в отделните образци свидетелства, че те имат общ първоизточник, вероятно преведен от византийски текст.

В сръбската книжнина са запазени няколко сборника, съдържащи образци за писма. Слепченският писмовник (РГБ, ф. 87, № 52) е написан през втората четвърт на XVI в. в Охридската архиепископия³⁹. Бил е притежание на манастира „Св. Йоан Продром“ в с. Слепче, но през 1845 г. Виктор Григорович го пренася в Москва. Текстът му е публикуван от Й. Радониц през 1910 г.⁴⁰, по-късно Й. Иванов обнародва отделни извадки⁴¹. Приема се, че ръкописът е дело на Висарион Дебърски⁴². Книгата съдържа: л. 1а – предисловие, в което се споменава охридският архиепископ Прохор (1528–1550); л. 1б: послание до епископ; л. 2а: до игумен, до господар; л. 3б: до монах; л. 4б: питак за „место сие“; л. 5б: питак за църква; л. 6а: за господар; л. 6б: за молдавския войвода Йоан Петър (вероятно Петру IV Рареш, 1527–1538 и 1541–1546), за султан Сюлейман (Сюлейман I Великолепни, 1520–1566); л. 7б: за монахиня. Следват няколко заключителни статии, сред които има и три образца за писма до кратовския княз Димитър (втората половина на XVI в.). В препис на *Синтагмата на Матей Властар* от 1558 г., принадлежал на Рашкия митрополит Силвестър (№ 56 в библиотеката на Цетинския манастир⁴³), също се съдържат образци за писма – поучителни послания и модели на документи, свързани с ежедневната църковна дейност⁴⁴.

Епистолярът в Сборника на Йоан Злокрухович (Национална библиотека в Люблина, Копитарова сбирка, № 22⁴⁵) е от XVII в.; в него се съдържат образци за писма до патриарх и митрополит, както и до няколко посочени по име духовници – бачкия епископ Василий, зворничкия митрополит Теодосие (1601–1602), печкия митрополит Йоан

³⁸ БУБАЛО, Ђ. *Писана реч у српском средњем веку*, с. 218.

³⁹ РАДОНИЋ, Ј. Епистоляр манастира Продрома (Слепче) из XVI в. – *Споменик Српске Краљевске Академије*, 1910. Књ. 49, с. 56–66.

⁴⁰ РАДОНИЋ, Ј. Цит. съч., с. 56–66.

⁴¹ ИВАНОВ, И. *Български старини из Македония*. София: Наука и изкуство, 1970, с. 484–486.

⁴² АНГЕЛОВ, Б. Ст. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. Т. 3. София: БАН, 1978, с. 200–201.

⁴³ МОМИРОВИЋ, П., ВАСИЛЕВ, Љ. *Тирилске рукописне књиге Цетињског манастира (XIV–XVIII вијек)*. Цетиње: Централна народна библиотекa републике Црне горе, 1991, с. 211–213.

⁴⁴ СОЛОВЈЕВ, А. Синђелије рашког митрополита Силвестра писане после 1560. год. – *Гласник Српског научног друштва*, 14, 1935, с. 224–226; BUBALO, Ђ. *Pragmatic*, p. 289–291.

⁴⁵ МОШИН, Вл. *Тирилски рукописи Повјесног музеја Хрватске и Копитарове збирке*. Београд: Српска књижевна задруга, 1971, с. 171–176.

(Йован Кантул, 1592–1614). В ръкопис САНУ № 109 (46)⁴⁶ от средата на XVII в. и XVIII в. са включени послания⁴⁷ до московския цар, угровлашкия господар, владетеля на Галиция, киевския митрополит, московския патриарх, Светотроицкия манастир в Москва, както и до царете Михаил Фьодорович (1613–1645) и Алексей Михайлович (1645–1676) и до московския патриарх Никон (1652–1666); втората му част включва послания до митрополит, игумен, духовен отец, до монах роден брат и монах манастирски събрат, до ктитор.

В миней с добавени статии от Архива на Българската академия на науките № 31, от XVI–XVII в.⁴⁸ се съдържат два писмовника (нататък БАН 31). Ръкописът е датиран от Хр. Кодов по палеографски особености към XVI–XVII в.⁴⁹ Ив. Билярски установява, че върху хартията е запазен воден знак от 1472 г., което е основание да се предложи по-ранна датировка⁵⁰. Според А. А. Турилов водният знак може с по-голяма вероятност да се отнесе към 1560–1600 г.⁵¹ На л. 238а–238б, който е добавен допълнително в ръкописа, е поместен първият писмовник, съставен най-вероятно през XVI–XVII в. Той представлява самостоятелен завършен текст; съдържа образци за писма от манастира Косиница в Македония до владетелите на Влахия и Молдавия, митрополитите на двете княжества, съпругите на владетелите и великия жупан. В подреждането е спазена строга йерархия. Някои от текстовете в него имат почти пълно съответствие в писмовника от Букурещ, РАН 219⁵². Изследователят открива редица паралели с византийския *Ектезис неа*, в който също е включен образец за писмо до владетеля на Влахия.

Вторият писмовник заема л. 239а–244а. В него са включени писма до сановници като цар, деспот или велик domestik, които са характерни за периода преди османското завоевание. Това дава основание на Ив. Билярски⁵³ да приеме, че съчинението е препис от по-ранен текст. То не е превод на византийски оригинал, макар че в него също се откриват някои паралели с *Ектезис неа*. Съставено е въз основа на гръцки питак за митрополит, но към него са добавени текстове, отразяващи сръбската действителност.

⁴⁶ ТРИФУНОВИЌ, Ђ. Цит. съч., с. 43–44.

⁴⁷ БУБАЛО, Ђ. Зборник. – В: *Свет српске рукописне књиге (XII–XVII век)*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2016, с. 418–420.

⁴⁸ КОДОВ, Хр. *Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките*. София: БАН, 1969, с. 55.

⁴⁹ КОДОВ, Хр. Пак там, с. 55.

⁵⁰ БИЛЯРСКИ, Ив. Цит. съч., с. 239.

⁵¹ ТУРИЛОВ, А. А. Митрополит Киприан, с. 8–9, бел. 24.

⁵² ТУРИЛОВ, А. А. Митрополит Киприан, с. 9, бел. 28.

⁵³ БИЛЯРСКИ, Ив. Цит. съч., с. 241.

Първата част на писмовника съдържа образци за писма от митрополит до светски лица, подредени в йерархичен ред – цар, царица, деспот, деспотица, кесарица, велик примикюр, велик доместик. За питак до цар има и други образци, които се различават помежду си, но и се допълват. Втората част съдържа няколко отделни образци, адресирани до светски и духовни лица. Това е оригинален сръбски текст, доказателство за което са образците за писма до сановници, напр. „властел“, които не са характерни за йерархичната система на Византия⁵⁴. Последният дял от съчинението включва образци отново от митрополит до други духовници – патриарси, глави на автокефални църкви, митрополит, епископ, протопоп, както и прот, игумен и монах от Света гора. Ив. Билярски предполага, че първообразът на писмовника е съставен най-вероятно в периода от 1366 г. до към средата на XV в.

Между изброените епistolари и новонамерения писмовник в РГАДА 88 могат да се забележат общи черти, но между повечето текстове няма паралели. Изключение е писмото до цар в РГАДА 88, което е близко до уводните части на два от общо петте образци за цар във втория писмовник от БАН 31. Повечето от използваните в тях изрази имат точни гръцки паралели в *Ектезис неа*, а и тези, при които не се откриват такива, са типични за византийските обръщения към император⁵⁵. Следователно, най-вероятно писмата до цар в двата сборника са превод на византийски текстове.

РГАДА 88, л. 212б	БАН 31, л. 239б	БАН 31, л. 240а
<p>црѣ Холоубиво и прѣвѣскокомѣ и бѣохранномѣ, и бѣовѣнчаномѣ и бѣо(м) вкрѣмляемомѣ великомѣ(ѣ) црѣ и сам(о)дрѣжцѣ възсои земли, им(р). възсѣдѣ владяющомѣ стѣи(м) скѣптромѣ. прѣданіемѣ аггльскыма ро(у)кама, ѿ рѣкы въседръжителневи въ рѣцѣ стѣо ти цр(с)тва: азъ смѣрени им(р) смѣрено мѣтаніе до лица земли стѣмѣ ти цр(с)твѣ : ~</p>	<p>дрѣга гла(в) къ црѣ прѣвѣскокомѣ и прѣвѣланкомѣ и самодръжавномѣ црѣ въсѣ(д) владяющѣ. стѣимъ скѣптерѣ(м) прѣданіимъ аггльскыма рѣкама ѿ(т) рѣки въседръжитѣлневи въ рѣки стѣаго тѣ цр(с)тва. см(р)еннѣи азъ. см(р)енно меданіе стѣомѣ ты цр(с)твѣ.</p>	<p>и се къ црѣ бѣовѣнчаннѣ(м)ѣ и х(с)любывнѣмѣ и бѣоу(с)- тивнѣ(м)ѣ вѣланкѣмѣ црѣ и бѣодарованномѣ вл(д)цѣ и самодръжавномѣ въсею землю им(р)е вл(д)цѣ влад(д)яющѣ. стѣи(м) скѣптерѣ(м) прѣданіимъ аггль(с)кыма рѣка(м) ѿ(т) рѣки въседръжитѣлневи въ рѣцѣ стѣаго ти цр(с)тва.</p>

⁵⁴ БИЛЯРСКИ, Ив. Цит. съч., с. 243.

⁵⁵ БИЛЯРСКИ, Ив. Цит. съч., с. 262–263.

Образецът за епископ и митрополит в РГАДА 88 почти се покрива с един от текстовете в БАН 31, който обаче е адресиран до патриарх и митрополит. Той съществено се различава по своята структура от другите обръщения към патриарх в БАН 31 и най-много се доближава до структурата на цялостно писмо⁵⁶. Съставянето на общ образец за послание до патриарх и митрополит е съществено отклонение от нормите. В РГАДА 88 текстът е предшестван от питак за патриарх. Близостта на двата образци навежда на мисълта, че в първоизточника писмото е било адресирано до епископ и митрополит, както е в по-ранния текст.

РГАДА 88, л. 211a	БАН 31, л. 241a
<p>Ѣп(с)копѸ и митро(п)ли(т)</p> <p>Мнѡгы(м) и великыѡмъ архіерев(м) слава. црѸ же и кнеземь и възьемь люде(м) похвала и величїе на(м) же грѣшнымъ застѣпникъ и покровительъ и помощникъ. ѡко сы пастырѣ истинїни стадаѸ хвѸ ѡ ба поставленнѸ. Сице вавѣдѣщемы хвѸдыи и недо(с)ины. мѡи(м) прїстѣпающе къ величїи твоєи стѡстї нѣж(д)Ѹ ѡ нѣкѡю имѣще. принѣждаемъ твою великѡю стѣно помощи намъ и ѡ дшѣ и ѡ тѣлѣ. ѡко(ж) ѡбичаи е(с) просвѣщенномъ(Ѹ) ти рздѣмъ ѡ стго дха и блгои твоєи съвѣсти на паметь въздагаемъ. еже е(с) се. и наконецъ. блгы гъ да спо(д)обитъ на(с) грѣшны(х) и недо(с)ны(х) твои(х) стѣи(х) и великы(х), и бжѣствы(х) млтвъ полдѣити проценїе грѣхо(в) въ днѣ страшнаго сѣда : ~</p>	<p>сеж патрїархѸ или митрѡ(п)литѸ</p> <p>многы(м) и вѣлїкы(м) архіерев(м) слава црѸ же и кнѣзе(м). и въсемь лю(д)емь. похвала и вѣлїчїе. намъ грѣшны(м) застѣпникъ и покровительъ и помощникъ. ѡко сїи пастырѣ истинїи стадаѸ х(с)вѸ. бгѡ(м) поставлѣнъ синѣ вавѣдѣщыи(м) хвѸдыи и недѡ(с)инїи. мѡимъ прїстѣпающе. къ вѣлїци твоєи свѣтлости. нѣж(д)ѡу бо некою имѣще. немощы намъ и ѡ дшѣ и о тѣлѣ ѡко же ѡбичаи просѣенномъ ты рздѣмъ стѣи(м) дхѡ(м).</p> <p>и блгон твоєи съвѣсты. на памѣть въздагаемъ иже ке(с) се(и) ко(ц) блгы иже бѣ да спо(д)быть на(с) грѣшны(х). и недѡ(с)їни(х) стѣ(х) рд(д)и и вѣлїкыи(х) и бж(с)твны(х) млтвъ твои(х). полдѣити проценїе грѣхѡвъ. въ днѣ страшнаго сѣда : ~</p>

Писмото на архиепископ Теофил, включено в РГАДА 88, е известно и по един втори препис⁵⁷. В ръкопис, съдържащ патерик и принадлежал на манастира Велика Ремета, е имало три добавени листа хартия, съдържащи писмо от св. Сава до игумена на Студеница Спиридон, както и посланието на патриарх Теофил до деспот Стефан. Днес ръкописът е изгубен и двата текста са познати единствено по публикация от 1872 г. В сравнение с обнародвания препис, в този в РГАДА 88 има видими съкращения, например при споменаването на Косовската битка.

⁵⁶ БИЛЯРСКИ, Ив. Цит. съч., с. 274.

⁵⁷ DANIĆIĆ, Đ. Poslanica Teofila patriarha patriarha jerusalimskoga despotu srpskom Stefanu. – *Starine*, 4, 1872, s. 232–234.

РГАДА 88	БАН 31
прѣдани вѣхѡ(м) иноплѣмненнкѡ(м)	(про)гнѣваніемъ же божиимъ и грѣхъ радї нашихъ оубы намъ вкад(нимъ), прѣданїи вѣхѡмъ иноплемненниконъ, и втѣнеше намъ (вса при)ходештад втѣ метохїе и прѣчад, таже имѣхомъ кь жи(вотоу) нашего храненїа. нь и пакы имѣхѡмъ втѣ бога и живехѡмъ слабо втѣ некихъ инѡкъ втѣ затокїи купрьскїе, еже давахоу намъ властеле и владыкїе и прѣчїи своихъ доушь радї милостино намъ. съда же пакы прогнѣваніемъ божиимъ погыбе и тад Купрь, и оудръжаше вса Генуовиси, погыбоше же и властеле вси, кои твораахоу оу насъ задоушїе, и хогиваемъ и мы.
помѣнь дѣши своен	сего ради тако да и ми избѣгнемъ и да (не) разорит се и сїи монастырь, иже бѣше въ похвалоу и величїе христїаннѡмъ, не имоуште же нигдеже ниде привѣгнути
и милисе	сего ради посламо к вамъ всемъ втѣ насъ два врата кь свештенноинокухъ попа курь Аданасїа доуховника и свештеннодїакѡна курь Лоукоу за милостино за дїаконїю сего маностира чѣстнаго прѣдѣтече Ѳванна, иже естъ близъ Ѳрдана светые рѣкы и мили дѣем
марїе	марїе и чѣстнаго и славнаго прѣрока прѣдтече и крѣстителя Ѳванна.

В преписа на писмото в РГАДА 88 е включено и съчинението „За-чало о Троице“⁵⁸.

Посланията до архиепископа на Първа Юстиниана (Охридска архиепископия) и до деспот Стефан Лазаревич (1402–1427) съществено се отличават от останалите текстове не само с това, че представляват цели писма, а и с множеството препратки към библейските текстове. Останалите писма са близки по структура до тези в БАН 31 и най-вероятно са преписи на византийски образец. Писмото до Охридския архиепископ в РГАДА 88 явно е уникален книжовен паметник, тъй като до момента няма сведения за друг негов препис⁵⁹. В БАН 31 се съдържа образец, адресиран до архиепископа в Охрид, но той е назован „архиепископ на цяла България“, както е и в *Ектезис неа*, а не на Първа Юстиниана, както се казва в РГАДА 88. Последният текст в писмовника е недовършено послание от Константинополския митрополит Дионисий. Той заема тази длъжност в периода 1467–1471 г. и 1488–1490 г.

⁵⁸ МОШКОВА, Л. В. *Долгие путешествия сербского сборника*, с. 36–58.

⁵⁹ МОШКОВА, Л. В. *Цит. съч.*, с. 56.

Според Л. Мошкова неговото писмо е най-рано съставеният текст в писмовника⁶⁰.

Писмовникът в РГАДА 88 не само е най-ранният известен сръбски епистолар, но и е уникален по своето съдържание. Напълно възможно е част от текстовете в писмовниците в РГАДА 88 и БАН 31 да имат общ първоизточник – запазен сръбски писмовник, съставен въз основа на византийски образец. Интерес представлява царската титулатура, използвана в текста. В Сърбия има двама владетели, носили тази титла – Стефан Душан (1331–1355) и синът му Урош V (1355–1371). Може би това насочва към периода на създаване на първообраза, като се има предвид, че в сборника няма питак до деспот. Възможно е и друго – под „цар“ да се разбира не сръбският владетел, а ромейският император. В по-късните писмовници – Слеченския и този на Йован Злокрухович, отсъстват писма до цар. В първия има образец, адресиран до султан Сюлейман I, наречен в текста „велик емир“ и „цар на царете“. Във втория се съдържа питак до „властелин“ и се моли за благоволенieto на княз, но не и на цар. Причината е в периода на съставяне на писмовниците. Вероятно първоизточникът на РГАДА 88 и БАН 31 е преведен в Сърбия във времето преди падането на Византия под османска власт през 1453 г. Под влияние на промените в политическата обстановка писмовникът се е обогатявал с нови текстове, други са отпадали, а трети са приспособявани към новата действителност. Следователно, епистоларът в РГАДА 88 отразява два етапа в развитието на жанра – навлизането му в сръбската книжнина и обогатяването му с текстове, характерни за сръбската политическа обстановка.

⁶⁰ МОШКОВА, Л. В. Цит. съч., с. 58.

ПРИЛОЖЕНИЕ
ТЕКСТ НА ПИСМОВНИКА В РГАДА 88

л. 211а

Прѣвѣщенномъ и глѣз избранно(мъ) ап(с)лв(м) сзпѣрстолникъ. и ѡчителемъ сзпричестникъ пастыре(м) истинныи(м) единомыслзникъ(ъ) и многомъ(ъ) въ пр(ѣ)мъдростіи и мнвжидшв(мъ) въ смѣреніи. доволномъ въ наказани. и изещномъ(ъ) въ ѡтѣшени. высквомъ(ъ) въ ра(зъ)мѣ и въ смѣреномъдріи, наи паче посѣтителю же и покровителю и застѣпникъ. Словесны(м) ввцо(м) хѣва стада. их же ра(дї) великыи пастїръ и моемъ же вѣж(д)елѣнномъ(ъ) вл(д)цѣ ѡцѣ и гнѣ патрїарха квр им(р). метанїе вл(д)чѣствѣ ти до лица землянаго : ~

Ѣп(с)копъ и митро(п)ли(т)

Мнвгы(м) и великымъ архїереvw(м) слава. црѣ же и кнеземъ и вѣсѣмъ люде(м) похвала и величїе на(м) же грѣшнымъ застѣпникъ и покровителъ и помощникъ. како сы пастыръ истинни стадаъ хѣв ѡ ба поставленнъ. Сице вавѣдѣщемы хѣдыи и недо(с)ины. мли(м) пристѣпающе къ величїи твоеи стѡстї нѣж(д)ъ бв нѣкѣю имѣще. принѣждаемъ твою великѡю стнню помощи намъ и в дшїе и в тѣлѣ. како(ж) ввнудн е(с) просвѣщенномъ(ъ) ти разъмъ ѡ стго дха и блгои твоеи сзвѣсти на паметъ възлагаемъ. еже е(с) се. и наконецъ. блгы гъ да спо(д)обитъ на(с) грѣшны(х) и недо(с)ны(х) твои(х) сты(х) и великы(х), и бжѣствты(х) млтвз полѣжити прощенїе грѣхо(в) въ днѣ страшнаго сзда : ~

л. 211б

Ѣп(с)копъ

Взсѣтѣшишемъ вл(д)цѣ и пастїрѣ хѡименитаго стада. намъ же в гї наставникъ и прѣводителю. къ иже в бсѣ сзврзшеннаго разъма. имъ же сзстоит се вѣсакѡ дѣло и начинанїе се в хѣ бываемо, къ сзврзшенїю иже по бсѣ сзврзшаемаго члка. блженѣшишемъ Ѣп(с)кпъ им (р). много въ смѣрени метанїе даже до лица земли. млимо гд ба и прѣч(с)тѣю вгомтѣрѣ. нашемъ семъ хоудомъ писанїю вврѣсти стѡе ти вл(д)чѣство з(д)равстввоующе въ вбон(х), дшєвнѣ же кѣпно и тѣлѣснѣ. въ мнвгы(х) пол'зѣ и назыданїе дховное. и на(м) въ сзврзшеное познанїе иже в хѣ вгодгоднаго ти жительства и не лицемѣрнїе любве : ~

ѡцѣ и игоуменъ(ъ)

ѡцѣ въ ѡцѣ(х) и пастыръ вгради хѣви. и стго и великаго храма, им (р)е. радовати се в гї оуповаемъ како(ж) и мы млим се, аще и недостойны. нь вбачѣ млимъ гд и того прѣчтѡую мтѣр(ъ). сзоуза ради любве влѣкѣще ни еже ра(д) прѣбывати твоеи стини вѣсег(д)а въ ввскв(м) просвѣщени дшєвнѣ и тѣлѣснѣ како(ж) оуповаемъ еси. да какоже глїемъ по сѣгѣвомъ члкѣ просвѣщньномъ быти, помощи и в на(с) хѣди(х) и смѣренны(х) млити се. и вѣсегда покры-

л. 212а

ВАТИ НА(С) ТВОИМИ СТИМИ МЛІТВАМИ. И ТВОЕГО СТАДА И НА(С) НЕВЛДЧАИ, ЛЮБВЕ РАДИ
ДА Н'НЫЕ ТИ СЗВЫШЕ СТИМЗ ДХМ(М). КЗ СЕМЗ ЖЕ ВДІ ВДОМВ СТНИ ТИ : ~

На коньць (бъ) же нашъ їс хс, твои(х) ради сты(х) млтвь да спо(д)бити и пр(с)но въз
дѣбаны(х) и делѣхъ добр гы(х). и твои стни възсег(д)а слышавши възсакѣ блгодгвдѣна
и пользна и на(м) възкдптѣ прѣ(д) прѣвнїю едїномысльно простирати се кз цр(с)твѣ хвѣ.
[в полето - амї(н) старцѣ]

Оче въз вѣце(х) прп(д)обныи и ч(с)тнѣиши и дѣчителю мои ходатаю, кѣр им(р). вѣди
дѣбо стна твоѣ тѣлв(м) зд(р)авствѣдѣюци, іако(ж) и дѣша твоѣ блга и блгопо(д)бна, и
о мнѣ грѣшнѣмъ ходатаистѣдѣюци, млтвами твоими стими вѣдомо же вѣди стни ти
о мнѣ, іако(о) безъ наставника іако листвѣе падають. и бе(з) врачѣма ли дѣврачѣми,
паче же възсѣмз пѣти исплзненѣмъ мрака ходѣцимъ іако(ж) азъ невѣждзства глѣ.
оутѣшан на(с) оубо в ч(с)тнѣиши. и посѣщан словеси твоими сла(д)ча изре(д)ны(мї)
[ишими паче мѣда - задраскано]. что бо ми ино добрѣишее на земли оутѣшенїе на(с)
тѣчїю блговѣщанна твоѣ словеса іако сла(д)ка грѣтанѣ о дше моеѣ іавлѣют се, паче
мѣда дѣтв(м) оче сла(д)чѣиши млі же гѣ іако да избавити ме [...]хаго

л. 212б

члѣка страстїи. и възсѣблгыи бѣ да ме не лишитъ стхъ ти млтвь, амїнъ : ~

[в полето - бра(тѣ)] Мзншаго и грѣшнаго мнїха имене(м) кз иже въз
сцѣенноиноков(х). и мнѣ в възсѣм(д) гнѣ и братѣ, им(р). млію се аще и грѣхы
вскврзненѣ емь, да з(д)равствѣуеши по сдгдѣвѣмъ члѣкѣ. живѣ и азъ трѣпѣнїемъ
члѣколюбца бѣ нашего.

[в полето - црѣ] Колѣубиво и прѣвысокомѣ и бгѣохранимомѣ, и бгѣвѣнчаномѣ и
бгѣв(м) вкрѣмляемомѣ великомѣ црѣ и сам(о)дрѣжцѣ възсои земли, им(р). възсдѣдѣ
вбладающомѣ стын(м) скѣптромѣ. прѣданїемъ аггльскыма ро(у)кама, вѣ рѣкы
взсѣдрѣжителїеви въз рѣцѣ стго ти цр(с)твѣ: азъ смѣрени им(р) смѣрено мѣтанїе до
лица земли стмѣ ти цр(с)твѣ : ~

Бж(с)тѣвныѣ и славныѣ цр(с)кыѣ вбитѣли, храма, им(р). възсѣт(с)номѣ и
блженномѣ и вщѣенномѣ вѣдѣ игдѣменѣ кѣр им(р). и ч(с)тны(м) старце(м). и
взсѣмѣ иже в хѣв братѣтвѣ. и възсѣблгыи бѣ въз блгыи(х) да спо(д)бить на(с) быти
до(с)ины(х) сз вами прѣбыванїѣ сты(х) ваши(х) млтвь, амїнъ

Млімо гѣ бѣ и прѣч(с)тѣю его (бгѣ)мѣтерѣ, възсег(д)а з(д)равствѣвати ти по
сдгдѣвомѣ, члѣкѣ дшѣвнѣ ко(у)пно и тѣлѣснѣ. въз мнѣ-

л. 213а

гы(х) веселїе и на(м) възсѣврзшен(н)ою любо(в) а и мы прѣбываемо дос(д)ѣ како
ѣ даровал(з) бѣ. на възсакѣ днѣ же и чд(с) грѣхы себе прїзѣбѣрающе донде(ж)
вола и хотѣнїе сзз(д)авшомѣ ни боудѣ(т) прѣбывати ни [боудѣ(т) - задраскано]

вз здѣшны(х). малъ нѣкыи пло(д) покаанїа ѿ на(с) вжидающѣ. раздѣвсмо ѿ добродѣтелномѣ ти жителствѣ, и в томъ хвалѣ бѣ въз(д)аемо. поне(ж) възсакъ даръ съврзшєнь (ѿ бѣ) съвыше. съходитъ на до(с)ины(х) его⁶¹. добра дѣла. ель се еси в любимичѣ братскаго настоянїа строителствѣ. и таковаго [настоянїа - задраскано] монастыра цр(с)каго съдръжанїю. и блюди како хоцешє оуправити, бжїю възлагає(м) блг(д)тїю. да нѣкоторїи бра(т) немощни не погыбнєтъ въ твое(м) раздѣ, за него же хє оумрєтъ. нь вбразъ възсѣмъ възсакъ боуди по добродѣтели да възсѣхъ приврєщєши. тако(ж) дѣчн(т) ап(с)ль⁶². и не лѣни се в дарѣ дарованиѣмъ тебѣ в(т) съвышнаго помысла. нь люботрѣднѣ дѣла и заповѣди гнє съ възсѣмъ прилѣжанїемъ(ъ). мз(д)ѣ дѣланїа чає в(т) зачєлника спсєнїю нашємѣ, и съврзшитєла вѣрѣ їса га възпрїєти, въз свое по(д)бное вѣрѣме, възнєг(д)а въз(д)ати има(т) комѣждо на(с)

л. 213б

противѣ дѣла(м) его. спо(д)внє се такова радостнѣишаго слышанїа ѿ него, на възсе съборн(м) он(м) и страшн(м)ъ позорици прѣ(д) агглі, кѣпно же и члѣкы. еже блгы рабѣ и вѣрныи, въз малѣми бы(с) вѣрнѣ, и на(д) мнѣгыми те поставлю. възниди въз рад(с) га своего. єеже да спо(д)внє се възси блг(д)тїю его. дминѣ : ~
 Мл(с)тїю бжїю и блг(д)тїю прѣвѣтго дха др(х)їєп(с)копъ прѣвои юустїнїанїє и възсои блзгарїє им(р)⁶³. кѣ по дхѣ стѣмъ снѣв(м) смѣренїами бг(м) съдръжимо и земли, им(р). съ възсою влѣстїю и прѣдѣла(м), и кѣ рпо(д)вн(м) вцємъ игдѣмен(м) стѣ(х) и ч(с)тныи(х) монастырь єерѣмнїх(м). и мнїх(м) и ч(с)тнымъ прото(по)па(м)ъ, и възсѣмъ сцєнник(м). и господа(м) православыи(м), съ ч(с)тными и хюлюбивыми влѣстѣлы. и възсѣмъ прочи(м) малы(м)ъ и великы(м). миръ ви боуди и мл(с)тъ ѿ бѣ вца възєдръжитєла и възсєблгы бѣ да вы бл(с)внѣ и да испльни(т) землю ваш(ѣ) възсѣхъ изъвбллы блгы(х) и живѣтъ и з(д)равїє да пода(с) възсѣмъ и млтѣва смѣренїами боуди съ вами. и тако(ж) ап(с)лз павль глає(т)⁶⁴. бѣди въз градѣхъ бѣди

⁶¹ Яков 1:17.

⁶² Ап. Павел, Римляни 12:11.

⁶³ Тоєст архїєпископ на Охридската архїєпископия – официалната титла є архїєпископъ Прѣвѣ Юустїнїанїє и възсои блзгарїє. Срецѣт се и други варианты: архїєпископъ Прохор (1527–1550 г.) нарича себе си Прохор(р) мл(с)тїю бжїю дрхїєпк(п) дє Юустїнїанїє вс(ѣм) блзгар(м) сръблє(м) и прочи(м) (ИВАНОВ, Й. Цит. съч., с. 45); в приписка от 1617 г., Зограф № 112, се говори за господара Гергїа блаженѣишаго дрхїєпискупа прѣвѣ Юустїнїє вѣмъ възгаромъ сръблємъ Македонїи Албанїи Боснїи угрѣвлахїи и прочимъ дакїскимъ землѣмъ патрїархъ и обладатєль (ИВАНОВ, Й. Цит. съч., с. 248).

⁶⁴ Ап. Павел, Ефєсяни 6:10–18.

вз поустыниа(х), и по възсѣдѣ тако бываю(т) рати w(т) дѣвола члконенавистника ѿ
начела даже и до дн(с)ь, адамове изъ-

л. 214а

гнаніе, авелово ѡбѣненіе. потопленіе прѣселеніе. ноуж(д)а стѣ(м) и наваж(д)еніе и
прогнаніе. и смѣреніе мое видѣши (его) такова искоуси(х) его съ еп(с)копи моими
прѣвѣщенными. іако члкъ добродѣтелна и по(д)бна и потрѣбна, и добра имѣща
искоушенїа наставляти дше кз спсномѣ поутию, и бл(с)вихъ того іеромона(х) им(р).
бытї емѣ прѣвѣщенни митро(п)литъ, им(р), земли съ властїю и пр(ѣ)дѣлw(м)
искоушенї бw показав се кз болшомѣ и сврзшенномѣ начелѣ добрѣ ѡпо(д)блати
и наставляти и добродѣтелїю и смѣренїемъ быти смѣренїами съслѣжьбникъ,
тѣмъ же и подддо(х) емѣ власть законѣ назвати се и анагноете, сфрарисати
иподїаконе дїаконе, сщеники херотонисати. еп(с)пи ставлїаи дхѡвне вѣце блѣ(о)лїати.
бжѣствныхъ стѣхъ домовъ вѣщати своєю властїю. и быти възсакомѣ блгопрїетнь.
люди истезати сщеники въз законъ и въз прав(д)ѣ приводити. и наѣдавати и(х)
запрѣщати законw(м) по бж(с)твом(ѣ) ап(с)лѣ. да възсѣхъ приврѣщеть : ~

Изреднъ даръ съвыше блгородїе тѣла емѣ же и дшвное присъпослѣ(д)ствѣе(т) [в
полето - въз члцѣ(х)]

л. 214б

добр(ѣ)ишее. възторомѣ же несо(у)щѣ. прѣвїимъ тычно хвалит се хвалени се по моемѣ
непцеванїю. аще и (и)мѣнїа аще и гради аще и цр(с)твїа дрзж(т)ь мнwждиши ѿ
сего. іадавоу бо не въз похвалѣ іадаково и авраамле блгородїе, нь въз wсоуж(д)енїе⁶⁵,
ни же ровоамѣ по(д)бнѣ⁶⁶. іwвъ же блгороднь ѿ възтокъ слнца наре(ч)е се. припрѣ же
бо тѣлесномѣ дшвное. имъ же и прослави се ѿчѣскоую во ѿврьгъ ѿ себѣ злобѣ⁶⁷. кз
прѣвѣцемъ възстече добродѣтелїми. его же мнwгда добрыи(х) лихонимїа іако же вѣси.
ты же w любовьне любовьнь бw мнѣ и похвальнь възсакъ о блггы(х) тыщен се, аще
и невысокъ ро(д)w(м) на земли ми имъ, сзрw(д)ство же въз вышны(х) стежавъ, и
нв(с)ныи іако(ж) лѣпо наре(ч)нь члкъ, и здешнь(х). толико држе се елико или члкъ
оутїати се или члкъ мнѣти се. вєславїе же изволивъ славы истинныне желде оное пр(с)
носѣщее и по тѣлеснw(м) блгородїю те іавлїенна вѣмъ, и дшвное похвалїаю, о блггы(х)
тщанїе аще въз конецъ произїде(т) оублажаю. к тебѣ бw пакы възстекw(х) словw(м).
и ра(д)ую се мнѣсеа оного бгѡвидца те въз малѣ по-

⁶⁵ Евреи 12:16.

⁶⁶ Летописи 12:1.

⁶⁷ Иов 19:1-29.

л. 215а

ревнов'ша слыше. иже w(т)ре(ч) се снѣ дъщерѣ нарицати се фарауніе⁶⁸. изволи же съ людми възлоблѣти се бжїими паче приврѣменнѣю имѣти грѣха сладость⁶⁹. тако бw великыи р(ч)е въ љчителне(х). и по елико възможно кз љљшїимъ проиходѣ, и фараунѣ бѣ. страсте(м) глѣю повѣднтель покажеши се. и море невѣрїа прош(д)ѣ и сего извѣгъ. повѣдноуоу гѣи своємъ възспѣваше пѣ(с)нѣ. елика wбѣща все възз(д)авде томъ на свое спсєніе по ѡннѣ пр(о)ркѣ⁷⁰. въ дѣлѣ(х) бо прѣславнѣ и сильнѣ въ чюдесехъ єдиннѣ бѣ нашѣ. и ищюуцїи(м)и того възсѣмъ ср(д)цемъ блгъ и мнwгомл(с)тивѣ wбрѣ(т)ает се. аще инѣцїи погрѣ(тѣ)шише прошенїа злѣ вѣро(у)ю просивше, іако да стр(с)тнѣ по ре(ч)ннѣ иж(д)ивоутѣ. zde же въз вєтїи бжїихъ блгодѣанїи и словw(м) соуцїдїми, или твоа похвалѣю, или своа невззблгодѣанїа wбличю. и твоа оубо похвална zde и толико елико словw(м) тѣрїю. тамо же на великw(м) онw(м) и възсєчлчнw(м) сзборици егда вєце(м) боуде(т) испльненїе, и дѣлw(м) соу(д)а и добродѣтѣлїе(м) мззды. цр(с)твїа вѣнчю (sic) сз љюбзныи(м) твоимъ вл(д)кою хwмъ и възсѣми стѣм(и) наслѣдїе. его(ж) истинно възлюбиль єси.

л. 215б

наша же възса нїна страст'ми wбздръжима и сзвѣстїю wсѣж(д)аема, тамо же мочуное въз жилище мѣсто прїимѣтъ, аще wгннѣ рѣка. аще таргарѣ. аще зоубw(м) скрзжетѣ, аще чрзвѣ аще и лютѣиша каа (!) по мѣре мои(х) злы(х). іаже бесчисльна и несказанїа соу(т)и не вѣдома, до иде(ж) прїидетѣ възса сзкрзвена ѡкрыти хотѣи. и іавлєна сзтвори дн(с)ѣ. его же члколюбіємъ мнwгомл(с)тиваго и блгопрѣмѣннаго ба и твоими (чтїимъ) млтвami сздрзновенїе(м) да спо(д)бим се видѣти, сзи же w деснѣю сзцїиими шѣихъ гласа љбѣжавше и сзпрѣбыванїа. въз радо(с) агглw(м) и сты(х) ликомъ, аминъ : ~ писанїемъ же на(с) посѣцаи твоа вѣ(д)ти желаюци(х). и възсємъ ч(с)тное љовѣтѣ испльнѣе. іако(ж) и въз мнwгы(х) з(д)равствзїи : ~ Самовластна сзтвори бѣ члка тѣ(м) же и ч(с)тѣи и мѣкы прѣ(д)лѣже(т). подвижаюцим се добрѣ чѣсти и вѣнци. прѣстоупаюцимъ же и неврѣжливѣ(м) томленїа и мѣкы : ~ ⁷¹

л. 216а

Девфїлз мл(с)тїю бжїею патрїархъ стго града їер(с)лїма⁷². и възсои палестини, сирїи, и аравіи, wбонь поль їурдана кана галилеискыє стго иwанна чєда възлюбленна

⁶⁸ Еврей 11:24.

⁶⁹ Еврей 11:25 – сзщїят цитат се съдържа и в *Житието на Стефан Лазаревич*.

⁷⁰ Иона 2:10.

⁷¹ Авва Доротей, Душеполезни поучения (?).

⁷² Теофил II (1417–1424), патриарх на Йерусалим.

w ги радовати се w вѣсѣмъ. иже по вѣсѣхъ граде(х) же и селехъ бл҃гочѣстивы(х) госпо(д), и х҃олюбивы(х) властель. и ты высоудниши и б҃годарованныи бл҃гочѣстивѣ деспоте стефане⁷³ гнѣ вѣсѣмъ срѣбле(м). и б҃гомъ наставляемыи вкрьзмителю иже по вѣсѣ(д) бл҃гочѣстивы(х) хр(с)тїанъ, и инвѣкь припадающы(х) къ бл҃гочѣстїю госпо(д)ства твоего. и вѣси х҃вименити архїере(ї)е, и сценници съ вѣсѣ(м) црковны(м) сѣслоуїемъ. бл҃г(д)ть и миръ и мл(с)ть и вѣсако еже раз(д)рѣшително грѣх(м) и спсительнo. млитвьствѣть смѣренїе наше быти вѣсѣмъ в(д) м(т) б(а) вѣсѣдръжителю. wвѣщи се и ѡзна се вѣсѣмъ еже къ бѣдѣ нашемѣ моленїе, и бл҃гочѣстїе непрѣстанно творити къ бѣдѣ. вѣсте вw вѣси извѣстнo ѡко избавленїю нашемѣ начело и клѣтвѣдѣ измѣненїю и спсенїю надежда. и вѣсѣ(х) бл҃гы(х) вина. истинныи бѣгъ нашъ їу хс̄ е(с). иже прѣж(д)е вѣсѣхъ вѣкь родивїи се ѿ безначелнаго wца непрѣложно и неизмѣнно ѡко(ж) самъ вѣсѣ п(л)т)ь прїемъ⁷⁴. ѿ пр(ѣ)ч(с)тыне в(д)ч(д)це наше б҃гомѣре бы(с) чл҃къ. и прѣвываетъ бѣ ѡко(ж)

л. 216б

и пр(ѣ)ж(д)е. ѡко да вражїа мѣчителства избавить и измѣнить р(в)д) чл҃вчскыи и распет се на(с) ради волнею и вѣскрсе третїи днѣ. и вѣзне(с) се и сѣде w деснѣю wца и б(а).⁷⁵ рекъ пакы хоте и прїити сѣдити живїимъ и мрѣтвїимъ⁷⁶. и wстави на(м) свѣ(д)телю ст҃не свое оученикы и ап(с)лы съ ч(с)тныи(м) свои(м) еѿ(г)лїемъ⁷⁷. ѡко да ними оутвѣрж(д)аеми бѣдемъ вѣ всакое б҃гоповинованїе. гдѣ же сїа вѣса сѣдѣла быти. и гдѣ коньчне и вѣсенародное сѣдище хощеть сѣвршити. нигдѣ же инде тѣчїю вѣ стѣмъ град(ѣ) їер(с)лмв⁷⁸ юже трѣж(д)е вѣкь бл(с)ви. w(т)нѣдѣдѣ же и б҃гоносни wци наши ѡко(ж) млнїе и wблаци вѣсїавше вѣселеннѣ вѣсѣдѣ просѣтвїше⁷⁹. прогнѣванїем же бжїимъ и грѣхъ ра(д)ї нашихъ оувы на(м) wкаданы(м). прѣдани вѣх(м) иноплѣменник(м)⁸⁰. погыбоше же и властеле вѣси, кои творадхѣдѣ оу

⁷³ деспот Стефан Лазаревич (1402–1427).

⁷⁴ Препратка към *Символа на вярата*.

⁷⁵ Марко 16:19.

⁷⁶ Деяния 10:42.

⁷⁷ Деяния 2: 23, Деяния 12:31.

⁷⁸ Матей 20:18.

⁷⁹ Вероятно е препратка към Службата за 318–те отци на Първия вселенски събор – в Песен 1 се казва: „Като мълнии събрани днес, богоносните отци ясно изповядаха, Христе, че Ти Си Син Единороден“.

⁸⁰ Препратка към Косовската битка; в другия препис текстът е по-подробен. Мотивът за греха се появява и в други съчинения, напр. *Житието на княз Лазар* от т. нар. Раванчанин I, но там се говори за „измаилтяни“ и текстовете не се сходят.

на(с) помѣнь дѣши своен.⁸¹ тѣм же привѣгае(м) къ ва(м) възсѣмъ православыи(м) хр(с)тѣан(м) хѡлюбивыи(м) госпо(д)а(м) и властел(м) и стѣнемъ. и богатыи(м)ъ и ѡбогы(м). и⁸² милсе (!) зѣмь възсѣмъ елице свое спсенеіе прикѡпити тѣшит(е) се и елице блженѣства хѣа свободаѣ помните. и елице блженаго вного гла(с)

л. 217а

призывающаго праведники на ѡслаж(д)еніе. прїидѣте бл(с)веніи вѣца моего, наслѣдѣте оуготованное ва(м) цр(с)тво ѡ сложенїа мирѣ. и блженъ имѣе чѣда въз сїи(н)е. и домъ свои(м) въз їер(с)лимѣ. присвоим се оубо бѣ братїе мл(с)тинне(ю), еже ра(д) тамо вбещемъ сѣдїю мл(с)тїва. дадимъ тлѣннаа паче же истлѣннаа. ꙗко до вѣчнаа блгаа прибреще(м). немлѣтва бо е(с) сѣ(д)ба нетворецимъ мл(с)ти. блжени б(в) сѣ(т) мл(с)тївїи ꙗко ти помлѡвани бѣ(д)тъ. ни въз чѣсом б(в) ꙗко въз мл(с)тини бѣ оуслаждает се. и чю(д)нїи великыи пр(о)ркы дѣдъ глїе(т) въз днѣ мильте и въз заемь дае(т) праведнїи⁸³, и сѣме его въз бл(с)вени бѣде(т) и пакы растоучи и да(с) оубогы(м) правда его прѣбываеъ въз вѣкы вѣка. такожде нѣ(с) правда бжїа пища и питїе. тѣчїю правда сѣ мл(с)тыннею. сего ради ни богатїи възнидѣ(т) въз цр(с)тво бжїе нз елице богатство (свое) въз рѣцѣ ѡбогы(м) възлагають. и чю(д)нїи соломѡнъ источникъ прѣмѣдростї и разѣма. милѣе и оубога въз заимъ дае(т) бѣ⁸⁴. и възложивїи въз рѣцѣ ѡбогаго вѣрѣцетъ въз дланѣ(х) сѣдїе. мл(с)тини б(в) глїю и вѣра да не вискѣдѣветъ в(т) тебе. и не рци моцнѣ сѣцѣ блготворити възвращ се и ѡтре-

л. 217б

да(м). не вѣси б(в) чѣто роди(т) нахѡден. и пакы богатство вставлаеъ и неволнею. а иже блгы(х) дѣль гостолубїе прѣдаеъ то вл(д)цѣ⁸⁵ сам б(в) гѣ нашъ їѣ хѣ въз стѣ(х) его еѣ(г)лїи глїе(т)⁸⁶. прїидѣте бл(с)веніи вѣца моего. сего ра(д) възлюбленнаа братїе. донѣдеже врѣме имами хѣ напитанмъ, хѣ вблѣцѣмъ. хѣ прїимемъ его же млїмъ. сїа и сицева прѣ(д) очима имѣце сѣдїю ѡмлі(м). иже и сѣде сѣблюдае(т) на(с) сѣвыше⁸⁷. зде ѡ възсакого зла срѣтенїа. и възнѣ(д)цѣмъ наслѣдники сѣтворить

⁸¹ Във втория препис има добавка: сего ради ꙗко да и ми избѣгнемъ и да (не) разорит се и сїи монастырь, иже бѣше въ похвалоу и величїе хрїстїаннѡмъ, не имѡуште же ни гдѣже нидѣ привѣгнути.

⁸² Във втория препис има добавка: сего ради посламо к вамъ всемъ вѣтъ насъ два брата къ свещенноиноковъ попа курь Аданасїа доуховника и свещеннодїакѡна курь Лоукоу за милостинно за дїаконїю сего маностира чѣстнаго прѣдѣтеге їѡанна, иже естъ близъ їордана светые рѣкы.

⁸³ Псалми 37:21.

⁸⁴ Притчи 14:31 – цитатѣ е включен и в *Житието на Стефан Лазаревич*.

⁸⁵ Римляни 12:13.

⁸⁶ Матей 25:34–46.

⁸⁷ Псалми 33:13.

цр(с)твѣа своего. млтвами пр(ѣ)ч(с)тыне вл(д)ѣце наше вѣце и пр(с)нодѣвы маріе.⁸⁸ и възсѣхъ стѣхъ амінъ.

За(ч)⁸⁹

Блговоленіемъ оца и поспѣшеніемъ сна и съврзшеніе стго дха единецъ въ тр(о)ици. и тр(о)ицъ въ единици. едино исповѣдлю стые троице. единъ волю едино хотѣніе. едино сътвореніе. едино не(с)ство. едино соуцьство. единъ силъ единъ власть. едино госпо(д)ство едино бж(с)тво, едино цр(с)тво. безначелное. не имѣще прѣмененїа, ѿ небытїа въ бытїе. смѣрающа высокые и възносеща смѣренное. сего еди-
л. 218а

на(го) безначелна(го) ба и га госпо(д)ствѣющїи(м) и ца цр(с)твѣющїимъ. стѣи бж(с)твѣнни пр(о)рци. и ап(с)ли, и учителие възселенїи и проповѣдаше. и семъ едином(ъ) вѣровати и покланїати се надѣчише семъ же възвбраженїю, и азъ грѣшнїи рабъ хъ моему послѣдлю. и вѣроую и покланїаю се. и исповѣдлю троицъ въ единствѣ. и единство въ троици. понеже възсакомъ не(с)ствъ члчю желателно есть приближити се вѣт. и еже послѣдовати възсакомъ блгомъ произволенїю, и w(т)тѣдъ елико възможно просвѣцати се бжѣствѣнни(м) свѣтw(м). вѣроу добродѣтѣлми. и мл(с)тынами еликаа къ бжїю оугож(д)енїю възводе(т) члка. ими же възможно е(с) полдчїти вѣчнни(х) блгъ да не вѣсаа же зде плѣти wтавы(м). нь въ вѣчнw(м) жити скровице себѣ с(ъ)твори(м). тако же и прѣж(д)е насъ бывш(ї)ихъ. блгомъдрїи и блгораздмнїи мжїе. иже w блгочѣстїи, и блго[д]строении възсерз(д)чное желанїе(м), и потъцанїе имѣще. иже въ настоещїимъ вѣцѣ блгочѣстно поживше. и въ боу(д)ще(м) вѣчнни(х) блгъ наслаждают се : ~⁹⁰

[Феуфїаль милостїю божїею патрїархъ] стго град їерслама и палестїни сїрскы аравыскы [и обь онъ] поль їурдана галилеиск[...стаго сїївна

л. 218б

Дївнїсе⁹¹ мл(с)тїю бжїею архїепископъ константїна гра(д), новаго р[и]ма. и възселенскы патрїархъ. стѣишемъ и пр(ѣ)ч(с)тному вл(д)цѣ, митрополитъ им(р) градъ. и w дсѣ стѣм възлюбленном(ъ) братъ мири мои и сзслд(ж)вникъ нашемъ кв(р) им(р): блг(д)ть з(д)равїе мл(с)ть и миръ вѣди твої стл(с)твѣ ѿ ба възседрзжителя [ї ко(н)] и бжїа блг(д)ть и мл(с)ть и миръ вѣ(д) съ стлство(м) твои(м), и съ възѣми твоим(и) ... [недовършено]

⁸⁸ Липсва името на св. Йоан Кръстител; в другия препис се казва: и чѣтнаго и славнаго пророка прѣдтече и кръстителѣа їванна.

⁸⁹ Тук започва текстът „Зачало о Троице“, за който говори Л. Мошкова.

⁹⁰ В другия препис има датировка, макар и недовършена – съписа се мѣсеца генара индї...

⁹¹ Дионисий I Константинопольски (1466–1471, 1488–1490), вселенски патриарх.

ИЗВОРИ

БИЛЯРСКИ, Ив. Два нарѣчника за питакия от кѣсното средновековие. – *Зборник радова Византолошког института*, 29–30, 1991, с. 233–300.

БОГДАНОВИЋ, Д. Епистолије кир-Силуанове. – *Зборник Филозофског факултета*, XIV/1, 1979, с. 183–209.

ЂУРИЋ, И. „Ектесис неа“ – византијски приручник за „питакия“ о српском патријарху и неким феудалцима крајем XIV века. – *Зборник Филозофског факултета*, 1974, Т. XII/1, с. 415–432.

ЂУРИЋ, И. Световни достојанственици у „Ектесис Неа“. – *Зборник радова Византолошког института*, Т. 18, 1978, с. 189–211.

ИВАНОВ, Й. *Български старини из Македонија*. Софија: Наука и изкуство, 1970.

РАДОНИЋ, Ј. Епистолар манастира Продрома (Слепче) из XVI в. – *Споменик Српске Краљевске Академије*, 1910. Књ. 49, с. 56–66.

СОЛОВЈЕВ, А. Синђелије рашког митрополита Силвестра писане после 1560. год. – *Гласник Српског научног друштва*, 14, 1935, с. 224–226.

СТОЈАНОВИЋ, Јь. *Старе српске повеље и писма*. Београд: Српска краљевска академија, 1934.

DANIĆIĆ, Ђ. Poslanica Teofila patriarha jerusalimskoga despotu srpskom Stefanu. – *Starine*, 4, 1872, p. 232–234.

DANIĆIĆ, Ђ. Poslanica Svetog Save arhiepiskopa srpskoga. – *Starine*, 4, 1872, s. 230–231.

DARROUZÈS, J. Ekthésis néa. Manuel des pittakia du XIV-e siècle. – *Revue des études byzantines*, 27, 1969, p. 5–127.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

АНГЕЛОВ, Б. Ст. *Из старата българска, руска и сръбска литература*. Т. 3. Софија: БАН, 1978.

АНГЕЛОВ, Б. Ст. Михаил митрополит Коласийски. – В: АНГЕЛОВ, Б. Ст. *Руско-южнославјански книжовни врѣзки*. Софија: БАН, 1980, с. 5–83.

АНГУШЕВА, А. Епистоларни произведения. Кореспонденцијата на цар Калоян на латински език. – В: *История на българската средновековна литература*. Съст. МИЛТЕНОВА, А. Софија: Изток-Запад, 2008, с. 484–486.

БОГДАНОВИЋ, Д. *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска Књижевна Задруга, 1980.

БОГДАНОВИЋ, Д. *Шест писаца XIV века*. Београд: Просвета, 1986.

БУБАЛО, Ђ. *Писана реч у српском средњем веку*. Београд, 2009.

БУБАЛО, Ђ. *Зборник*. – В: *Свет српске рукописне књиге (XII–XVII век)*. Београд: Српска академија наука и уметности, 2016, с. 418–420.

ВОСТОКОВ, А. Х. *Филологические наблюдения А. Х. Востокова*. Изд. по поручению 2–го отд–ния Акад. наук И. Срезневский. Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии наук, 1865.

ДЕМИН, А. С. Вопросы изучения русских письменников XV–XVII вв. (из истории взаимодействия литературы и документальной письменности). – *Труды Отдела древнерусской литературы*, XX, 1964, с. 90–99.

ДУЙЧЕВ, Ив. XIX. Отломки по космография и география. – В: КРИСТА-НОВ, Цв., ДУЙЧЕВ, Ив. *Естествознанието в средновековна България. Сборник от исторически извори*. София: БАН, 1954, с. 336–375.

ЈОВАНОВИЋ, Т. Нови преписи Кантакузинове Молитве Богородици. – В: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, X, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 2019, с. 145–177.

ЈОВАНОВИЋ, Т. Три нова преписа Кантакузинове Молитве Богородици. – *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, LXXIX, 2013, с. 141–163.

КОДОВ, Хр. *Опис на славјанските рѣкописи в библиотеката на Българската академия на науките*. София: БАН, 1969.

МАТАНОВ, Хр. *Југозападните български земи през XIV в.* София: Наука и изкуство, 1986.

МОМИРОВИЋ, П., ВАСИЛЕВ, Љ. *Тирилске рукописне књиге Цетињског манастира (XIV–XVIII вијек)*. Цетиње: Централна народна библиотека републике Црне горе, 1991.

МОШИН, Вл. *Тирилски рукописи Повјесног музеја Хрватске и Копитарове збирке*. Београд: Српска књижевна задруга, 1971.

МОШКОВА, Л. В. Долгие путешествия сербского сборника. – *Вестник «Альянс-Архео»*, Вып. 16, 2016, с. 36–58.

ПЕТРОВА, Д. *Житие на Стефан Лазаревич и Срѣбски родослов в рѣкопис № 88, Ф. 201, РГАДА. – Старобългаристика*, XLVI (2022), 2, с. 121–140.

ПЛИГУЗОВ, А. И., ТУРИЛОВ, А. А. Древнейший южнославянский письменник третьей четверти XIV в. – *Русский феодальный архив XIV–первой трети XVI в.* Вып. 3. Москва: Академия Наук СССР, 1987, с. 555–568.

СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, Т. Средњовековна српска епистографија. – В: *Писмо (зборник радова)*. Београд: Удружење за српску повесницу, 2003, с. 9–16.

ТРИФУНОВИЋ, Ђ. *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Вук Караџић, 1974.

ТУРИЛОВ, А. А. *От Кирилла Философа до Константина Костенецкого и Василия Софьянина. История и культура славян IX–XVII вв.* Москва: „Индрик“, 2011, с. 186–187.

ТУРИЛОВ, А. А. Митрополит Киприан и русская культура его времени (новые аспекты проблемы – факты и гипотезы). – *Славяноведение*, 2017, № 2, с. 3–13.

REFERENCES

BEINHAMMER, A. Epistolography and Diplomats. – In: *A Companion to Byzantine Epistolography*. Boston: Brill, 2020, p. 206–208.

BUBALO, Đ. *Pragmatic literacy in medieval Serbia*. Turnhout: Brepols, 2014.

MILTENOVA, A., SELS, L. The Independent Transmission of Chapter 21 of the Slavic *De hominis opificio* in Codex Mosquensis, Russian State Archive 88 (Obolensky collection 201). – *Scripta & e-Scripta*, 20, 2020, p. 137–159.

MILTENOVA, A. The History of South Slavonic Florilegia Continued. – *Куполо-Методиевски студии*, 31, 2021, с. 183–216.

MILTENOVA, A. The Mysteries of MS 88 of the Obolensky Collection (No 201) RGADA. – *Старобългарска литература*, 63–64, 2021, с. 258–278.

PAPAIOANNOU, S. The Epistolographic Self. – In: *A Companion to Byzantine Epistolography*. Boston: Brill, 2020, p. 333–352.

RIEHLE, Al. Byzantine Epistolography: a Historical and Historiographical Sketch. – In: *A Companion to Byzantine Epistolography*. Boston: Brill, 2020, p. 1–30.

RIGO, A., SCARPA, M. *La Vita di Romylos da Vidin asceta nei Balcani (1310 ca. – 1376/1380)*. (= Subsidia Hagiographica, 99), Bruxelles: Société des Bollandistes, 2022.

[ANGELOV, B. St. *Iz starata bŕlgarska, ruska i srŕbska literatura*. T. 3. Sofija: BAN, 1978.

ANGELOV, B. St. Mihail mitropolit Kolasijski. – V: B. St. ANGELOV. *Rusko-juŕnoslavjanski kniŕzovni vrŕzki*. Sofija: BAN, 1980, s. 5–83.

ANGUŠEVA, A. Epistolarni proizvedenija. Korespondencijata na car Kalojan na latinski ezik. – V: *Istorija na bŕlgarskata srednovekovna literatura*. Šŕst. A. MILTENOVA. Sofija: Iztok-Zapad, 2008, s. 484–486.

BILJARSKI, Iv. Dva narŕčnika za pitakija ot kŕsnoto srednovekovie. – *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, 29–30, 1991, s. 233–300.

BOGDANOVIĆ, D. *Istorija stare srpske knjiŕevnosti*. Beograd: Srpska Knjiŕevna Zadruga, 1980.

BOGDANOVIĆ, D. *Šest pisaca XIV veka*. Beograd: Prosveta, 1986.

BUBALO, Đ. 87. Zbornik. – V: *Svet srpske rukopisne knjige (XII–XVII vek)*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2016, s. 418–420.

BUBALO, Đ. *Pisana reč u srpskom srednjem veku*. Beograd, 2009.

DEMIN, A. S. Voprosy izučenija russkih pis'movnikah XV–XVII vv. (iz istorii vzaimodejstvija literatury i dokumental'noj pismenosti). – *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, XX, 1964, s. 90–99.

DUJČEV, Iv. XIX. Otlomki po kosmografija i geografija. – V: Cv. KRISTANOV, IV. DUJČEV. *Estestvoznaniето v srednovekovna Bŕlgarija. Sbornik ot istoričeski izvori*. Sofija: BAN, 1954, 336–375.

ĐURIĆ, I. „Ektesis nea“ – vizantijski pripučenik za „pitakia“ o srpskom patrijarhu i nekim feudalcima krajem XIV veka. – *Zbornik Filozofskog fakulteta*, 1974, tom XII/1, s. 415–432.

ĐURIĆ, I. Svetovni dostojanstvenici u „Ektesis Nea“. – *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, T. 18, 1978, s. 189–211.

IVANOV, I. Bŕlgarski starini iz Makedonija. Sofija: Nauka i izkustvo, 1970.

BOGDANOVIĆ, D. Epistolije kir-Siluanove. – *Zbornik Filozofskog fakulteta*, XIV/1, 1979, s. 183–209.

JOVANOVIĆ, T. Novi prepisi Katakuzinove Molitve Bogorodici. – V: *Srednji vek u srpskoj nauci, istoriji, knjiŕevnosti i umetnosti*, X, Despotovac: Narodna biblioteka „Resavska škola“, 2019, s. 145–177.

JOVANOVIĆ, T. Tri nova prepisa Katakuzinove Molitve Bogorodici. – *Prilozi za Knjiŕevnost, jezik, istoriju i folklor*, LXXIX, 2013, s. 141–163.

KODOV, Hr. *Opis na slavjanskite rŕkopisi v bibliotekata na Bŕlgarskata akademija na naukite*. Sofija: BAN, 1969.

MATANOV, Hr. *Jugozapadnite bŕlgarski zemi prez XIV v*. Sofija: Nauka i izkustvo 1986.

MOMIROVIĆ, P., Lj. VASILEV. *Ćirilske rukopisne knjige Cetinjskog manastira (XIV–XVIII vijek)*. Cetinje: Centralna narodna bibiloteka republike Crne gore, 1991.

MOŠIN, VI. *Ćirilski rukopisi Povjesnog muzeja Hrvatske i Kopitarove zbirke*. Beograd: Srpska književna zadruga, 1971.

MOŠKOVA, L. V. Dolgie putešestvija serbskogo sbornika. – *Vestnik «Al'jans-Arheo»*, Vyp. 16, 2016, s. 36–58.

PLIGUZOV, A. I., A. A. TURILOV. Drevnejšij južnoslavjanskij pis'movnik tret'ej četverti XIV v. – *Russkij feodal'nyj arhiv XIV–pervoj treći XVI v.* Vyp. 3. Moskva: Akademija Nauk SSSR, 1987, s. 555–568.

RADONIĆ, J. Epistolarni manastira Prodroma (Slepče) iz XVI v. – *Spomenik Srpske Kraljevske Akademije*, 1910. Knj. 49, s. 56–66.

SOLOVJEV, A. Sinđelije raškog mitropolita Silvestra pisane posle 1560 god. – *Glasnik Skopskog naučnog društva* 14 (1935) 224–226.

STOJANOVIĆ, Lj. *Stare srpske povelje i pisma*. Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1934.

SUBOTIN–GOLUBOVIĆ, T. Srednjovekovna srpska epistolografija. – V: *Pismo (zbornik radova)*. Beograd: Udruženje za srpsku povescnicu, 2003, s. 9–16.

TRIFUNOVIĆ, Đ. *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih pojmova*. Beograd: Vuk Karadžić, 1974.

TURILOV, A. A. *Ot Kirilla Filosofa do Konstantina Kosteneckogo i Vasilija Sofijanina. Istorija i kul'tura slavjan IX–XVII vv.* Moskva: „Indrik“, 2011, s. 186–187.

TURILOV, A. A. Mitropolit Kiprian i russkaja kul'tura ego vremeni (novye aspekty problemy – fakty i gipotezy). – *Slavjanovedenie*, 2017, № 2, s. 3–13.

VOSTOKOV, A. H. Filologičeskie nabljudenija A. H. Vostokova. Izd. po poručeniju 2–go otd–nija Akad. nauk I. Sreznevskij. SPb.: Tipografija Imperatorskoj Akademii nauk, 1865.]

SERBIAN COLLECTION OF EPISTOLARY FROM THE EARLY 16th CENTURY

Abstract. A Serbian manuscript from the beginning of the 16th century with unique content contains a formulary with templates of letters to high clergy and rulers, which is the earliest known Serbian epistolary. The manuscript is kept at RGADA, Obolensky fund, op. 1, No. 88, ff. 211r–218r. The comparison with other Serbian formularies shows that it has a unique composition and most of the texts in it have no parallels. Similarities are noticeable between some of the samples in RGADA 88 and another manuscript which is kept in the Archive of Bulgarian Academy of Sciences 31, which probably have a common provenance, based on a Byzantine sample. The formulary collection in RGADA 88 reflects the emergence of the genre in Serbian literature, but also its enrichment with texts characteristic of Serbian reality.

Keywords: epistolary; Byzantine literature; Serbian literature

Denitsa Petrova, PhD

Institute for Historical Studies, Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchenki Prohod Blvd., Block 17, Sofia 1113, Bulgaria

ORCID iD: 0000-0003-1433-2818.

Web of Science Researcher ID: AAE-2215-2022.

E-mail: denitsa_kp@abv.bg